

ДВЕ ЦРКВЕ XVII-ог ВЕКА У КРУШЕВСКОМ СРЕЗУ

Занимљиво је како се у историји наше црквене уметности појављују периоди извесног процвата и јаче активности. Ова, често нагла, дизања понекад су била дело предузимљивих појединаца, (као што би био типичан пример рад патријарха Пајсија на обнови целокупне делатности наше цркве), а понекад су долазила као спонтан покрет маса у нешто бољим и снопљивијим приликама. — Такву једну ренесансу активности, ако не и уметности наилазимо у Крушевском срезу у првој половини XVII-ог века. — Свакако је занимљива и значајна чињеница да се у непосредној околини манастира Слеча, у небогатом Крушевском срезу, зидају у почетку XVII-ог века још две цркве, чији живопис, ма да не од стварне уметничке вредности, заслужује ипак извесну пажњу, јер попуњава слику развоја нашег позног црквеног сликарства.

Манастир светог Атанасија Александриског — Журче.

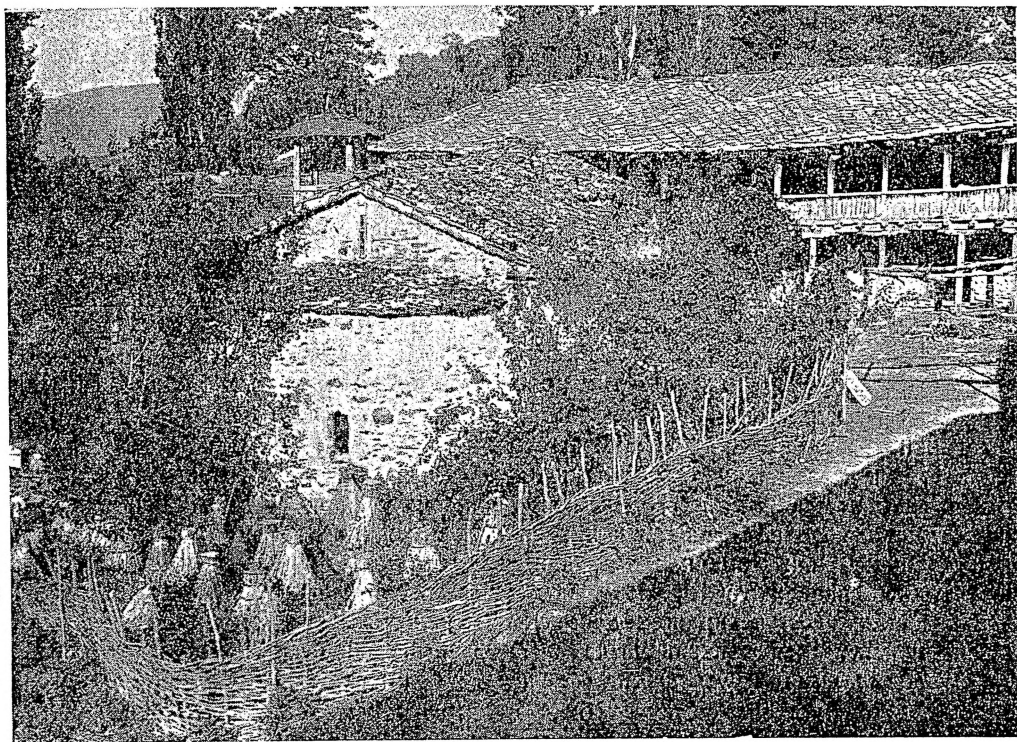

Фото Музеј Јужне Србије.

Сл. 1. — Манастир светог Атанасија Александриског - Журче, — северо-источна страна.

Манастир светог Атанасија Александриског—Журче налази се у планини изнад села Журче (Крушевски срез). Локално народно предање тврди да је на месту данашње мале цркве постојао богат и значајан манастир још у пренемањинско доба. — Ма да не би било ништа необично да је и ова црква дигнута на старим темељима, не изгледа ни мало вероватно да је неки манастир *већег значаја* постајао на овом месту пре XVII-ог века, јер се село Журче помиње 1335 и после 1337 г. у две повеље краља Душана манастиру Трескавцу,¹⁾ а ни један пут се са селом, или у селу, не помиње црква ни манастир. Подвучимо одмах,

1) Ст. Новаковић, Законски Споменици. Београд 1912 стр. 665 VII и 670 IV.

да ово непомињање не мора да значи да црква апсолутно није могла постојати, само је немогуће прихватити хипотезу да се радило о неком значајном и богатом објекту. — Не би пак било невероватно да је стара црква манастира Журча била подигнута негде у то време, јер баш у Душаново доба ово село изгледа да се нагло развија и у року од две године од селишта²⁾ постаје село,³⁾ и могућна би била претпоставка, да је напредно село ускоро сазидало и цркву, — јер се у натпису у трему јасно подвлачи да се манастир *обнавља*.

Садашња црква је типична грађевина XVI-ог, XVII-ог века (сл. 1): правоугаоне основе, простране апсиде, нечиста зидања, слабо осветљена, без икаквих разшчлањавања зидних платна; — засведена полуобличастим сводом. — Од бројних цркава овог типа издваја је само постојање отвореног трема. Трем је унутра засведен калотастим сводом који почива на четири стуба. Свод споља, у кровној конструкцији, није наглашен. Овакав трем је јединствен не само у срезу крушевском, већ је и реткост у целој Јужној Србији.

Живопис у цркви, слабо видан и прилично рђаво очуван, рађен је 1617 године. Натпис о зидању и живописању налази се на обичном месту, изнад западних врата.

† Изволеніѣмъ ѿца и спешеніѣмъ сына и свѣршеніѣмъ стаго дѹха съградн се и писа сѣ снѣ Божіѣмъ храмъ стаго архіереа христова аданасіѣ александриникъ ва лето . з . ѣ . ѣ . ѣ . настонтель смиренъ ермонахъ игѹменъ нисафъ ермонахъ... кѣтитор петко вѣлковъ ѿт вѣтольа . и поче се писа маѣ м. сеца юниѣа (?) и сакрши се мѣсеца авгѣста в днѣ... титори кон се потрѣдиш. мало или много бѣ да и прости ва царствон небесно ва вѣкии аменъ.

И распоредом и стилем живопис је потпуно у духу краја XVI-ог и почетка XVII-ог века. Цртеж је сумаран; композиције су потпуно наративно схваћене, живописац и не покушава да постави неки сликарски проблем; боје су углавном земљане и рђавог су квалитета.

Далеко је занимљивији живопис у трему, рађен 1622 године. Дуг натпис иде око калоте и почиње на источној половини северног зида:

† Изволеніѣмъ ѿца и сѣ спешеніѣмъ сна и свѣршеніѣмъ стго дѹха си бжѣтвнѣи храмъ ѿбнови се и съградн се сѣ трѣдомъ и поташніѣмъ (!) ермонахъ вѣнѣтикъ со вси православни хрѣтіѣни вѣ ноѹжана вѣрѣмѣни . и вѣнѣтъ(бо)жіѣмъ произволеніѣмъ и помошнію стаго аданасна и всѣи православни хрѣтіѣни кон приложи сѣ храмъ мало много или аспри или нива или лозье или чаша или книга или петрахиѣл или довитокъ или ѿвѣца или коза или говѣдо бѣ да хѣ прости вѣ царствон н(ѣ) в(ѣ)сно кон приложнѣа стомѣѣ манастирѣ. и да се знаѣтъ чтоѣ манастирски нивѣ ѿт драгнѣвѣи горе всѣи нивѣ до стѣѣа (?) нива и папрадишѣи и долѣ чтоѣ даль лѣванъ и наполе конъ давѣли ча вада (?) два паѣга и пакн (кон) приложать после да се вѣ(агосл)вѣниѣи ѿт свѣтаго аданасіѣа да имахат матѣи . ва лет . ѣ . ѣ . ѣ .

И сам облик натписа био би карактеристичан за ово доба. Црква се диже ситним прилозима малих људи, — даје ко шта може и колико може. Занимљиво је, да се на крају натписа призива и даје благослов светог Атанасије и *будућим* приложницима, — судбина цркве се везује за скромну њену паству.

По чисто уметничкој вредности својој ни живопис трема не би значао много, али иконографски и национално он има своје одређено, чак и лепо, место у развоју нашег познијег црквеног сликарства. — Поред ликова и композиција типичних за многе цркве краја XVI-ог и почетка XVII-ог века (Богородице Оранте, која има на грудима српаст медаљон са малим Христом, (сл. 2) Лествица Јаковљевих, и разнобојних медаљона на цветном позађу и сл.), налазе се, на луцима који везују стубове, и ликови наших националних светаца: Прохора Пчињског,

2) Ibid стр. 665 VII.

3) Ibid стр. 670 IV.

Јоакима Сарандапорског, Гаврила Лесновског, Јована Рилског, Симеона Немање и Саве Српског (ликови иду редом од северног дела западног лука око трема, само су на источном луку Лествице Јаковљеве). —

Од целокупног живописа ове скромне цркве далеко су најзанимљивије, у нашем црквеном живопису јединствене преставе месеци (на

Фото Музеј Јужне Србије

Сл. 2. — Манастир светог Атанасија Александриског-Журче; живопис свода у трему, источна половина.

стубовима, испод лукова и ликова националних светаца). Ове симболичне преставе месеци, са најкарактеристичнијим послом који се обавља у то време, омиљене су теме на западу и исклесане су на готово свима готским црквама,⁴⁾ док код нас, схваћене као сасвим профане, оне нису улазиле у репертоар нашег средњовековног и познијег црквеног сликарства. Којим путем су дошле до мале, забачене цркве светог Атанасија изнад села Журча, можемо само да претпостављамо. Постојала би могућност да је неко од мајстора био из наших западних крајева, са Приморја. Ма да, то морамо одмах подвући, ове сцене не само да су пртежом, бојом и композицијом у духу осталог живописа, већ се и концепцијом издвајају прилично од познатих западњачких образаца, тако да би се могла врло лако прихватити претпоставка, да су ове фреске рађене по неком рукопису, у коме су се налазиле те преставе, прилагођене нашем живопису и схватању. Најкарактеристичнија представа *месеца априла*, (сл. 3) отступа сасвим од западних образаца, — док су у француској ваја лик младића са цветним венцем на глави, и са ру-

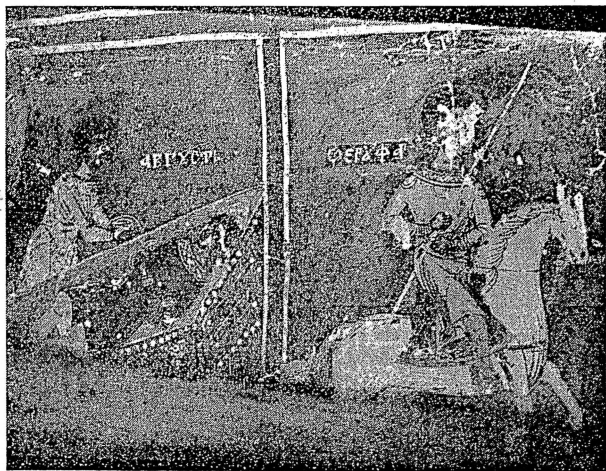

Фото Музеј Јужне Србије

Сл. 3. и 4. — Манастир светог Атанасија Александриског-Журче. Трем: композиција месеца априла и месеца августа и фебруара.

коветом класја у руци, или при обради винограда⁵⁾, дотле је овде представљено клање пролећнег јагњета. Док на западу година обично почиње, већ од XIII-ог века, преставом месеца јануара,⁶⁾ овде, чини се, да је година почињала, по нашем старом рачунању — септембром, — наиме представа септембра (берба) се налази само на јужној страни југо-источног стуба, остали месеци иду на западу, и око трема: октобар (брање) је на јужној страни југо-западног стуба; новембар (јесење орање) је на северној страни северо-западног стуба; децембар и јануар (симболичне фигуре) су *заједно* на западној страни истог стуба, док су август и фебруар на источној, (сл. 4) а април и мај на северној страни северо-источног стуба. — На жалост нису све преставе месеци сачуване, а многе су толико оштећене да се једва виде.

4) На пр. на западном порталу цркве светог Денија; на западном порталу катедрале у Сенлису, на северном порталу и на прозорима у Шартру; на западном порталу у Ремсу, Амјену, и на Богородичној цркви у Паризу и др. Emile Mâle, *L'art religieux du XIII-e siècle en France*, Paris 1923, стр. 64, примедба 5.

5) Ibid стр. 72.

6) Ibid стр. 69.

Стилски, живопис трема носи све одлике свога времена: Цртеж је шаблонски, школски без личног; фигуре и лица су декоративно постављена без жеље да се створи илузија простора или пластике; групе фигура су често схваћене само као једна површина и дате су најчешће без правог покрета и живота. У колориту преовлађују земљане првене и жуте боје, сложене понекад у пријатне декоративне површине. — Борања су проста, једнобојна линија постављена на одређеним местима. Пријатни су као декоративна целина и у боји мотиви из којих се издвајају медаљони са попрелима светаца, ма да су најчешће доста небрижљиво пртани.

Манастирске зграде биле су 1895 напола срушене, а већ 1900 манастир је био без калуђера.⁷⁾

Данас је манастир поново оживео, али је стање његових зграда веома слично оном пред крај прошлог века.

Црква светог Димитрија код села Жвања

Мала сеоска црква светог Димитрија налази се на незнатном узвишењу, у густом воћњаку, одмах поред друма Битољ—Кичево, непосредно иза Жвањског хана. Мештани је називају грчком црквом, (ма да су сви натписи у цркви старословенски), и да би имали *своју* цркву, они су у непосредној близини сазидали нову. Највероватније је да је црква у време фанариота прешла у грчке руке.

Делимично очуван, већ штампан⁸⁾ натпис над западним вратима даје 1624-у годину, црква би била дакле зидана и живописана две године после трема у манастиру Журче.

Архитектонски то је типична сеоска црква краја XVI-ог и почетка XVII-ог века: правоугаоне основе, тростране апсиде, једноставних, мирних платна, без прозора, слабо осветљена, нечисто зидана, — засведена полуобличастим сводом.

Црква се налази испод брега, а како мештани неће да воде рачуна о „грчкој“ цркви, а други ко нема да се стара о њој, бујице се сливају стално у саму цркву, и живопис нагло пропада од влаге, толико нагло, да су читаве фреске нестале за последњих неколико месеци. И како се може десити да већ у најскоријем времену не буде трага од живописа, даћемо овде и распоред очуваних фигура и опис заосталих сцена, не због неке велике вредности самих фресака већ да би можда једном послужиле као документ за проучавање нашег XVII-ог века, — или наше необичне немарности у ослобођеној земљи.

На западном зиду у првој зони, почев од југа су ликови: ста ~~недѣла~~ са трокраком круном и архангел (Михајило); а северно од западних врата су: сти ~~костадин~~ и сасвим оштећена фигура Јелене.

На северном зиду су пропале све фигуре прве зоне до источног зида где се само назире лик светог Романъ-а. — На источном зиду, у ниши протезиса, је пропао лик неког ђакона (вероватно светог Стевана); у олтарској конхи су на северном делу: сти ~~глигори~~ и сти ~~василан~~ и анђео окренут агнецу (~~мелѣзмос~~); на јужном делу су: анђео, сти ~~ивн~~ ~~златос~~(т), сти ~~никала~~ и сти ~~глигори~~ ~~богослов~~ ван олтарске конхе. На јужном зиду, у првој зони, почев од истока је пропао лик светог Спиридона, па три оштећена лика, и ~~сти~~ ~~теодоръ~~ ~~тиронъ~~, сти ~~теодоръ~~ ~~страти~~ ~~лата~~, ~~сти~~ ~~кѣсма~~, сти ~~дамина~~, ста петка.

У другој зони на западном зиду су композиције: рождство ~~вце~~, ~~вспени~~ ~~вгородц~~ и ста ~~трница~~ (са три фигуре око стола). *Рођење Богородице:*

7) Иванъ Свѣгваровъ: История на охридската архиепископия — патриаршия, отъ падането и подъ Турцитѣ до нейното униожение (1394-1764) София 1932, 437.

8) Милован Ђокић, Записи и натписи, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, I Скопје 1936, 274.

лево у углу Ана седи на постељи, у дну, у средини слике је сто са понудама, а иза њега су три девојке. У првом плану десно је купање мале Марије. У доста општењеном *Успјењу*, налази се у средини композиције, у првом плану, испред одра Богородичина Јеврејин, који је хтео да преврне одар, са отсеченим рукама. Иза одра, у средини је један апостол, а *иза* њега је Христ нагнут над Мајком. Анђели су поред апостола. Млад апостол, црне браде, додирује са пуно поштовања ноге Богородичине. Карактеристично је да композиције имају у позађу врло много архитектуре. Зграде су разнобојне (жуте и црвене у *Успјењу*; жуте, сиве и црвене у рођењу Марије).

У другој зони на источном зиду, лево и десно од олтарске нише су две доста општењене фигуре, Архангела Гаврила и Богородице, из композиције *Благовести*. У олтарској конхи је велика Богородица Оранта са медаљоном малог Христа на грудима.

На северном и јужном зиду у другој зони су медаљони са попрсјама светаца. На северном зиду они се углавном само наслуђују и постављени су на тамно зеленом, тамно жутом и црном позађу. Сами медаљони су рађени у три тона и наизменично су: боје печене земље у три нијансе, и црни — са још два сива тона. На јужном зиду има десет медаљона, прва два лица са обе стране окренута су средини цркве, а остали су груписани два по два. Једино је сачуван натпис уз светог Ђорђа новог, сви остали су пропали. Све композиције на северном и јужном зиду потпуно су уништене.

У трећој зони на западном зиду је *Преображење*, чији централни део одговара потпуно старој шеми композиције, док се у угловима, иза брегова, налазе груписани остали апостоли. Овако проширена сцена Преображења ради се врло радо и много у XVI-ом веку на Светој Гори⁹⁾.

У трећој зони олтарског простора је композиција *Вазнесења*, врло општењена, а изнад олтарске нише ја *Нерукојтворени образ*.

Фигуре прве зоне издвајају се са позађа: жутог, тамно-зеленог и црног. Сви ликови светитеља постављени су под аркаде рађене у три првена тона, оивичене белом линијом. — Цртеж је сумаран, груб, нема тражења, нема нијансирања. Шаблонски се нарочито наглашавају чеоне кости. Уши су шематизоване небрижљиво, на брзину. Оне су рађене са три основне боје: бело (беонача), окер (дужица) и црно (зеница). Инкарнат лица је жут, јавља се слабо црвенило на образима, понекад и по изузетку сенчање прелива зеленом бојом (лик свете Недеље), иначе су сенке првенкасто мрке. — Колорит је сиромашан, боја је врло мало. Одећа су обично црвена и сиво плава (хаљина и огртач), и понекад се јавља зелена (хаљина светог Дамјана). Црну боју употребљава живописац ретко, углавном за исцртавање појединих контура.

Орнамент над нишом протезиса, бео на црном позађу чисто је напратан.

Цео живопис се налази на прелому XVI-ог и XVII века и био би архаичнији од живописа манастира Журче, специјално оног у трему. Док су тамо већ сви ликови једнаки, потпуно маниризовани, сви напратни вештим потезом, на први поглед ефектним, а у истини сасвим празним пртежом, дотле у цркви светог Димитрија понекад зачуди релативна брижљивост израде, — шематизација није сасвим преовладала и још се по негде налазе одједи некадашњег студирања ликова и покрета, још понеки лик има одређен, лични карактер, још по неки покрет има живота.

Мирјана Ђоровић—Љубинковић

9) Ср. Преображење у манастиру Лаври, Католикон (1535 год.), стр. 123, 1; у цркви светог Павла, капели светог Ђорђа (1555 год.), стр. 188, 4; у манастиру Дионисију, Католикон (1547 год.), стр. 198, 1, 2; у Дохиару, (1568 год.), стр. 222, 1; у манастиру Лаври, цркви светог Николе (1560 год.), стр. 259, 1 и др. — Gabriel Millet, *Monuments de l'Athos I. Les peintures*, Paris, Leroux, 1927.